

ANNA HOLLSTEN

”Kuin pätsissä mä seisoisin”

Sankarikuolema ja ristiriitaiset tunteet talvi- ja jatkosotarunoudessa

Tytöt vartovat sodasta kaukaa armaitaan. –
 – Ei saavu mun armaani, saavu ei milloinkaan.
 Ah, tyyntä mun sieluni, lakkaa jo murehtimasta.
 On Isänmaa ensin, sitten sun lempesi vasta.
 Maa, joka kerran peitteli rakastetun,
 peittävi kerran helmaansa myöskin mun. (*Vielä minä elän*: 61.)

Jatkosodan aikana vuonna 1942 ilmestynyt Sirkka Seljan ”Tytöt vartovat...” -runo käsittelee yksityisen menetyksen ja isänmaan puolesta uhrautumisen välistä ristiriitaa. Runon minä on tyttö tai nuori nainen, jonka rakastettu on kaatunut rintamalla. Runon moraalinen sanoma on selkeä: isänmaa asettuu lemmen edelle. Ennen kuin tähän päädytään, nuori nainen joutuu taistelemaan henkilökohtaista suruaan vastaan ja muistuttamaan itseään siitä, että hänen surunsa on vähäpätöinen verrattuna isänmaan tarpeisiin.

Tunteiden säätely ei rajoitu pelkästään sota-ajan kaltaisiin poikkeustiloihin vaan on kaikille aikakausille ja yhteiskunnille ominaista. Tunteet ovat sosiaalisesti säädeltyjä: yhteisön jäsenet omaksuvat joko huomaamattaan tai julkituotujen ohjeiden ja sääntöjen kautta, millaiset tunteet ja tavat ilmaista niitä ovat yhteisössä hyväksytyjä tai vaihtoehtoisesti epäsuotavia ja jopa kiellettyjä. (Scheer 2012: 216–217.) Historioitsija William Reddy (2001: 125–129, 323–323) on kuvannut tunnehallinnon (*emotional regime*) käsitteellä käytäntöjä, joilla yhteiskunta normittaa tunteita. Tunnehallinnon käsite kuvaa hyvin toisen maailmansodan ajan suomalaista yhteiskuntaa, jossa tunnenormien rikkominen oli sanktioitua. Äärimmilleen vietyinä tunnenormien rikkomista seurasi kuolemanrangaistus. Näin saattoi käydä sotilaille, joiden voimakas pelkotila johti sotilaskarkuruuteen (ks. esim. Kivimäki 2013: 100–101)¹. Siivilväestön tunnenormit olivat luonnollisesti väljempinä.²

Tarkastelen artikkelissani sankarikuolemaa käsittelevää suomalaista talvi- ja jatkosodan ajan runoutta tunnehallinnon näkökulmasta. Kuten alussa siteeratusta Seljan runossa tulee esille, sankarivainajiin kiteytyi toisen maailmansodan ajan Suomessa ristiriitaisia tunteita ja asenteita. Uhrisymboliikalla oli keskeinen asema virallisessa isänmaallisessa retoriikassa, jossa korostettiin sankarivainajien äärimmäistä epäitsekkyyttä heidän uhrauduttuaan isänmaan puolesta. Sotilaan uhri oli myös hänen perheensä ja koko kansakunnan uhri. Uhrikuolema velvoitti

¹ Sotasairaaloiden psykiatrisille osastoille otetut sotilaat eivät kuitenkaan pääsääntöisesti joutuneet kenttäoikeuteen, vaikka olisivat paenneet joukoistaan (Kivimäki 2013: 101).

² Kun ottaa huomioon rintaman ja kotirintaman tunnenormien huomattavan eron, voi ajatella, että rintama ja kotirintama muodostivat omat tunneyhteisönsä (*emotional community*). Tunneyhteisön käsitteestä ks. Rosenwein 2006: 23.

eloonjääneitä vaalimaan yhteisesti sankarivainajien muistoa. Samalla kaatuneet olivat omaisten yksityisen surun kohteina. Sankarivainajien kautta saatettiin käsitellä myös viholliseen kohdistunutta katkeruutta. Talvisodan aikana ja jatkosodan alussa kansalaisten uhrimieli oli huipussaan, mutta sodan pitkittyessä katkeruus alkoi kohdistua jossain määrin myös omiin vallanpitäjiin, jolloin sotilaan kuolema alettiin nähdä turhana kuolemana. Sodanvastainen puhe oli kuitenkin kätkeytympää, eikä isänmaan puolesta uhrautumista missään vaiheessa kyseenalaistettu laajamittaisesti. (Tepora 2008: 103, 110.)

Valtaosa 1940–1944 ilmestyneistä talvi- ja jatkosotatarunoista on virallisen nationalistisen retoriikan mukaista. Nationalismi ei itsessään ole tunne vaan pikemminkin mentaalinen rakennelma, ”joka on syvällisempi kuin tunteet, mielipiteet tai ideologiat” (Pakkasvirta 2004: 85).³ Nationalismiin kytkeytyy kuitenkin tunteita, kuten isänmaanrakkautta, jota ruokitaan kansallisilla symboleilla ja rituaaleilla. Toisen maailmansodan ajan Suomessa runous oli mukana nostattamassa isänmaallista henkeä eli osallistui merkittävällä tavalla nationalistisen tunnehallinnon luomiseen ja vahvistamiseen. Joukossa on kuitenkin myös runoja, joiden tunneilmaisu haastaa nationalistista tunnehallintoa problematisoimalla varsinkin uhrautumisen eetosta. Tunnehallinnot voivatkin sallia monenlaisia tunteita: Reddyn mukaan ihanteellinen tunnehallinto on mahdollisimman liberaali (Reddy 2001: 122–129; Boddice 2018: 12).

Monique Scheerin (2012: 193–220) käsitettä lainaten talvi- ja jatkosodan ajan runoja voi luonnehtia niin sanotuiksi tunnekäytännöiksi (*emotional practices*). Scheerin keskeinen ajatus on, ettei tunteiden kokemista voi erottaa tunteiden ilmaisemisesta vaan tunteet ovat ikään kuin tekoja, jotka ovat kytköksissä niin kokijan mieleen kuin ruumiiseen, kieleen, artefakteihin, ympäristöön ja muihin ihmisiin.⁴ Tunnekäytännöt ovat tapoja, rituaaleja, mediatuotteita ja taideteoksia, jotka vaikuttavat ja joiden avulla vaikutetaan ihmisten tunnetilaan. Myös tunteiden nimeäminen on esimerkki tunnekäytännöstä samoin kuin erilaiset sosiaaliset vuorovaikutustilanteet äänensävyineen, kasvonilmeineen ja eleineen. Niin ikään tunnehallintoon keskeisesti kuuluva tunteiden säätely on yksi tunnekäytännön muoto.

Analysoidessani sankarikuolemaa käsitteleviä runoja pohdin, missä kulkee hyväksytyjen ja sopimattomien tai jopa kiellettyjen tunteiden raja. Tarkastelen runoja toisin sanoen tunnekäytäntöinä, joiden kautta näitä rajoja luotiin ja tehtiin näkyväksi. Hyödynnän lisäksi käsitteparia kansalliset tunteet ja yksityiset (tai henkilökohtaiset) tunteet tuodakseni esille isänmaahan kohdistuvien tunteiden ja henkilökohtaisiin suhteisiin liittyvien tunteiden välistä eroa.⁵ Kuten tuonnempana nähdään, nationalistisessa retoriikassa kansalliset ja yksityiset tunteet lankeavat usein myös yhteen.

³ Nationalismia on määritelty monin tavoin, eikä nationalismille ole yleisesti hyväksyttyjä standardimääritelmiä (Pakkasvirta ja Saukkonen 2004: 9).

⁴ Ks. myös esim. Ahmed (2018: 19–25), joka Scheerin tavoin korostaa tunteiden sosiaalisuutta ja tarkastelee niitä yhteiskunnallisina ja kulttuurisina käytäntöinä.

⁵ Ks. Kivimäki ja Tepora (2009: 285–305), jossa käsitellään sekä henkilökohtaisia kiintymyssuhteita että isänmaanrakkautta kansallista yhtenäisyyttä rakentavina tekijöinä.

Talvisotarunoutta julkaistiin vuosina 1940–41 verrattain runsaasti. Talvisotakirjallisuus oli pääosin vakavaa ja traagista ja osallistui vahvasti sodan mytologisointiin eli luomaan myyttiä ”talvisodan hengestä”. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* mallinsi ajan sotarunoutta: esimerkiksi V. A. Koskenniemen *Latuja lumessa* (1940) sisältää muunnellut Runebergin ”Sotilaspojasta”, ”Sotavanhuksesta” ja ”Lotta Svärdistä”. (Lassila 1999: 8–10; Niemi 1988: 47, 66–70.)

Kesällä ja syksyllä 1941 kirjamarkkinoita hallitsi vielä talvisotakirjallisuus, mutta yleisö kyllästyi sotakirjoihin melko nopeasti, ja myös sensuuri rajoitti niiden julkaisemista. Vaikka sensuuritoimet koskivat vähemmän runoutta kuin tietokirjallisuutta ja fiktiivistä kertomakirjallisuutta, myös runoutta valvottiin. Jatkosodan aikana sotarunoutta ei kaiken kaikkiaan julkaistu enää kovin paljon ainakaan kokoelmina. Jatkosodasta kirjoitettua aikalaiskirjallisuutta on luonnehdittu talvisotakirjallisuutta kepeämmäksi. Sotakirjallisuuden muutoksiin vaikutti myös sodan muuttuminen jatkosodan alun hyökkäyssodasta asemasodaksi. (Lassila 1999: 15; Niemi 1988: 109–110.) Runouden puolella kepeää linjaa edusti Korsukolportöörin eli Kalle Väänäsen *Runoruunalla ryssä päin* -kokoelma (1942), jossa runoillaan korsuelämästä täisaunoineen. Mutta Väänänenkin vakavoituu kuoleman edessä, eikä hänen ”Sankareille”- tai ”Sankarihauta”-runoissaan ole humoristisia tai ironisia sävyjä (*Runoruunalla ryssä päin*: 91, 99–101).

Monet talvi- ja jatkosotarunot ovat ilmestyneet runoantologioissa ja lehdissä, kuten Suomen Suojeluskuntajärjestön *Hakkapeliitta*-lehdessä (1925–1944). Antologioiden runsaus kertoo runouden keskeisestä roolista isänmaallisuuden nostatuksessa. Niinkin myöhään kuin jatkosodan loppupuolella 1944 julkaistiin *Laulun miekka* -antologia (1944). Teoksen esipuheen mukaan valikoima oli tarkoitettu paitsi lausuntatilaisuuksien tarpeisiin myös ”innon virittäjäksi isänmaallista runoa ja ankarien koetelemusten hetkinä syntyneitä kansallisia arvojamme kohtaan” (Larni 1944).

Aineistonani on vuonna 1940–1944 ilmestyneitä runoja, joihin sisältyy sankarivainajan motiivi. Kartoittaessani motiivin esiintymistä olen käynyt läpi sekä sota-aikana ilmestyneitä runoantologioita että yksittäisten runoilijoiden kokoelmia keskittyen teoksiin, jotka on mainittu *Suomen kirjallisuushistoria 3* -teoksessa (1999), Juhani Niemen *Viime sotien kirjat* -tutkimuksessa (1988) ja Ben Hellmanin toimittamassa *Dikt i krig* -teoksessa (1985). Koska sotarunot ovat voittopuolisesti miesten kirjoittamia, olen valinnut vastapainoksi esimerkkejä myös naiskirjoittajilta.

Suomalaista talvi- ja jatkosodan runoutta on tutkittu vähän siihen nähden, kuinka merkittävä rooli sodilla on ollut kansallisen identiteettimme kannalta. Synnä lienee se, että suurin osa sota-aiheisista runoista on sidoksissa aikaansa eikä ole jäänyt elämään. Kyse on monesti tilapäisrunoudesta, jota kirjoitettiin esimerkiksi kaatuneiden muistotilaisuuksiin. Niemen *Viime sotien kirjat* painottuu kertomakirjallisuuteen mutta kartoittaa myös runouden julkaisemista ja tehtäviä talvi- ja jatkosodan aikana. *Dikt i krig* sisältää viisi kiinnostavaa artikkelia suomenruotsalaisesta sota-ajan runoudesta, mutta ne ovat melko suppeita, proseminaritöihin pohjautuvia esityksiä.

Suomalaisessa 2000-luvun historiantutkimuksessa on tutkittu runsaasti sotakuolemia, uhriproblematiikkaa ja väkivallan legitimoimista sodassa. Tukeudun artikkelissani Ilona Kemppaisen (nyk. Pajari), Ville Kivimäen ja Tuomas Teporan tutkimuksiin aihepiiristä. Tutkiessaan toisen maailmansodan suomalaista tunneilmastoa historiantutkijat ovat käyttäneet monenlaisia lähteitä, myös kaunokirjallisuutta.⁶ Historiantutkijat lukevat kaunokirjallisuutta usein dokumenttina menneisyydestä ottamatta huomioon eri lajityyppien konventioita ja muita poetiikan keinoja, joihin taas kirjallisuudentutkija tarkentaa katseensa.

Kiinnostavasti jo se, onko runo mitallinen vai vapaarytmisen, voi olla tunnehallinnon kannalta merkityksellistä, kuten myöhemmin nähdään. Vapaarytmisyyttä oli jo 1910-luvulta alkaen käytetty modernistisen runouden keinona, mutta varsinkin 1930-luvulla vapaarytmisyys sai osakseen kumouksellisen leiman; suomenkielisen kirjallisuuden kentällä vapaata rytmiä hyödynsivät ennen kaikkea vasemmistolaiseen kirjailija- ja taiteilijayhdistys Kiilaan kuuluvat runoilijat. Huomattavaa on, että osa heistä oli jatkosodan aikana vankilassa maanpetoksesta syytettynä.

Sankarikuolemaa käsitellään runoissa usean lajityypin keinoin. Lajilla on sekä tunteiden ilmaisemisen että runon synnyttämien tunnevaikutusten kannalta väliä. Lajivalintaa voi pitää tunnekäytäntönä, jolla runoilija voi joko tukea tai kyseenalaistaa ajan tunnehallintoa. Esimerkiksi hymnit ovat juhla- ja ylistysrunoja, jotka vahvistavat isänmaallista kollektiivista henkeä, kun taas elegiat tarjoavat lohtua käsittelemällä surua ja menetystä. Monet sotarunot ovat kertovia, esimerkiksi heroismia ruokkivia sankariballadeja tai realistisempia selontekoja kaatumiseen johtavista tapahtumista. Niin sanotuissa ruumisrunoissa (*corpse poem*) puhujana on vainaja itse. Kuolleen puhe on retorisena keinona korostetun fiktiivinen, mutta sen avulla voidaan esimerkiksi puhua jonkin ihmisryhmän puolesta tai kyseenalaistaa vallalla olevia ideologioita. (Fuss 2013: 44–45, 57–67, 77.)

Runojen tarkasteleminen tunnekäytäntöinä tarkoittaa, että tutkin niin runoissa nimettyjä ja muulla tavalla ilmaistuja tunteita kuin runojen tunnevaikutusta ilmestymisaikansa kontekstissa. Aikalaislukijoiden tunnereaktiot ovat suurimmaksi osaksi tavoittamattomissa, mutta muun muassa lehtikritiikit antavat jonkinlaista osviittaa aikalaisreaktiosta. Myös runojen joutuminen sensuurin kohteeksi kertoo osaltaan runojen tunnevaikutuksesta. Käsittelen ensin surun ilmaisemista elegisissä runoissa, joissa sankarikuolemaa kuvataan kotirintaman näkökulmasta. Keskeisiksi kysymyksiksi nousevat tunteiden säätely sekä yksityisen surun suhde kansallisiin uhrauksiin. Analysoin tämän jälkeen Yrjö Jylhän talvisotarunoja esimerkkinä aseveljien kuolemaa käsittelevistä runoista, jotka sisältävät tyypillisesti ristiriitaisia tunteita. Lopuksi käsittelen jatkosodan aikana ilmestyneitä sensuurin kohteeksi joutuneita runokokoelmia sekä muita sankariajattelua kritisovia runoja, jotka ennakoivat jo rauhan ajan tunnehallintoa.

⁶ Kemppaisen (2006) lähteisiin kuuluu valikoima aikakauden kertomakirjallisuutta, jossa käsitellään sankarikuolemaa, Kivimäki on hyödyntänyt sota-ajan runoutta (ks. esim. Kivimäki 2013: 196–207), ja Tepora (2007) on tutkinut muun muassa toisen maailmansodan aikaisia suomalaisia poikakirjoja.

Artikkelini tavoitteena on lisätä ymmärrystä runouden tehtävistä sota-ajan tunnehallinnossa. Ajallinen kuilu nykyisen ja sota-ajan tunnehallinnon välillä on huomattava, ja monien talvi- ja jatkosota-ajan runojen tunneilmaisuus saattaa tuntua nykylukijasta vieraalta. Tutkimukseni taustalla on oma hämmennykseni sotavuosien isänmaallisten runojen äärellä. Äitini veli kaatui heinäkuussa 1941 vajaa kaksi viikkoa ennen 20-vuotispäiväänsä. Lukiessani uhrikuolemaa ylistäviä säkeitä en voi olla ajattelemta surevia isovanhempiani, äitiäni ja hänen sisariaan. Saivatko he näistä runoista lohtua suruunsa?

Kotirintaman suru

Suomessa enemmistö toisessa maailmansodassa kuolleista oli armeijan palveluksissa olevia aikuisia tai aikuisuuden kynnyksellä olevia miehiä. Verrattuna useimpiin muihin Euroopan maihin siviiliväestö eli suhteellisen turvassa sotatapahtumilta lukuun ottamatta talvisodan, kesän 1941 ja alkuvuoden 1944 pommituksia sekä itärajan ja Pohjois-Suomen asukkaiden kokemuksia. Sotaa käytiin siis pääosin etäällä kotirintamasta. (Kivimäki 2019: 280–283.) Sankarikuolemaa käsittelevät runot jakautuvatkin selvästi sen mukaan, kuvataanko niissä rintamiesten vai kotirintaman kokemuksia (ks. Kemppainen 2006: 176).

Sotakuolemien sukupuolittuneen luonteen vuoksi runoilijan tai runon puhujan sukupuoli on olennainen. Naisille tarjoutui ennen kaikkea surijan rooli. Iäkäs, yksinäinen äiti, joka uhrasi poikansa isänmaalle, nähtiin esikuvallisena hahmona. (Kemppainen 2006: 233–244.) Sotaleskillä oli samankaltainen rooli kuin äideillä kansakunnan esisurijoina, mutta kunnioitus heitä kohtaan katosi herkästi, jos he eivät alistuneet heille tarjottuun rooliin. Jos he elivät normaalia nuoren naisen elämää, paheksunta oli suurta. (Haverinen ja Pajari 2019: 324; Salmi 1986: 45–57.)

Lottana toimineen Viena Korhosen runo ”Puhelinsanoma” toistaa sota-ajalle ominaista kuvastoa poikansa menettäneestä äidistä. Runon vapaarytminen alkuosa luo kuitenkin huomattavan kontrastin loppuosan ihanteelliselle muotokuvalle surevasta äidistä. Ensimmäisessä säkeistössä kuvataan arkisesti kuolinuutisen vastaanottaneen ja eteenpäin välittäneen kirjurin työtä:

Nimi ainoastaan,
aika, jolloin siirtyi pois,
kuoli kenttäsairaalassa –
Tiedon korva ottaa vastaan,
käsi kirjoittaa.
(Älä laske uhrejasi, kallis isänmaa!)
— — — (Täältä jostakin: 93.)

Sekä sankarivainaja että kirjuri on kuvattu korostetun anonyymisti pelkkiä metonymioita hyödyntäen: vainaja pelkistyy nimeksi ja kirjuri kädeksi. Kuvaustapa alleviivaa sotakuoleman arkipäiväisyyttä. Uhrien suureen lukumäärään viitataan sulkujen ympäröimällä huudahduksella isänmaalle, joka erottuu trokee-mittaisena alkuosan vapaarytmisyydestä:

”([ä]lä laske uhrejasi, kallis isänmaa!)”.⁷ Sulkujen myötä huudahdus näyttyy sivuasiana ja ilmaus isänmaan vaativista uhreista sävyttyy ironisesti. Vaikutelma syntyy varsinkin, jos runoa vertaa isänmaalliseen hymnirunouteen, kuten Koskenniemen käsialaa olevaan talvisodan kaatuneiden muistoa kunnioittavaan ”Hymniin”. Koskenniemen runossa isänmaan kutsu on ”korkea, pyhä” ja ”[s]ankarihautojen rivissä yhä / urhoille uusille sijaa on, / Suomi, kotimme kuolematon!” (Kootut teokset II: 120.)

”Puhelinsanoma” sisältyy antologiaan *Täältä jostakin. Suomen kenttäarmeijan runoja*, johon on koottu suomalaissotilaiden ja lottien jatkosodan aikana kirjoittamia runoja.⁸ Suurin osa runoista on harrastajakirjoittajien kirjoittamia paatoksellisia isänmaa-, uhri- ja sankarirunoja.⁹ Kivimäki pitää niitä osoituksena siitä, että isänmaallinen symbolikieli koettiin rintamalla merkitykselliseksi, vaikka kaikki eivät ottaneetkaan sitä kirjaimellisesti tai vailla ironiaa. (Kivimäki 2013: 196–207.)

”Puhelinsanomassa” sulut synnyttävät runon alkuosaan tulkinnallista huojuntaa ja mahdollistavat ironisen tulkinnan. Runon jälkiosassa näkökulmaa siirtyy kenttäpostia saaneeseen äitiin. Runon tyyli muuttuu arkisesta elegiseksi ja alun vapaarytmyisyys korvautuu trokeemitalla, mikä rinnastaa jälkiosan kiinnostavasti sulkujen ympäröimään huudahdukseen. Näkökulman, tyylin ja rytmin muutos on huomiota herättävä tunnehallintoa ajatellen. Asennonvaihdos suuntaa lukemaan runoa kansallisessa viitekehäksessä mutta synnyttää myös vaikutelman eräänlaisesta korjausliikkeestä puhujan ironisen asenteen muuttuessa tunnehallinnon kannalta hyväksyttävämmäksi:

Pienen tuvan ikkunassa
istuu äiti harmaapää.
Katse on niin kaihohellä,
kädellensä ryppyisellä
hiljaa silittää
kirjekuorta, johon piirtyy sana
”Kenttäpostia”.
Huokaa silmät kosteana,
niinkuin kaiken aavistain –

Tummuu, tummuu äidin katse tuvan ikkunassa,
loistaa yössä valkeassa
tertut pihlajain...
(*Täältä jostakin*: 93–94.)

Runossa kuvattu äidin sureminen ilmentää sota-ajan nationalistista tunnesäätelyä. Sotavuosina sureminen ei ollut pelkästään yksityistä vaan sillä oli kansallisia tehtäviä. Kaatuneiden omaisten surun piti olla pidättyväistä ja hillittyä. (Haverinen ja Pajari 2019: 322–323.) Runon äiti on siten esimerkillinen sota-ajan surija. Hänen surunsa on esikuvallisen vähäeleistä, ja sitä ilmaistaan huokauksella, kosteilla silmillä ja tummuvalla katseella.

⁷ Kiitän artikkelin anonymia arvioitsijaa rytmin muutosta koskevasta huomiosta.

⁸ Päämajan tiedotusosasto pani alulle hankkeen rintamarunouden keräämiseksi 1942, ja Olavi Paavolaisen toimittama runovalikoima ilmestyi vuonna 1943. Julkaisun jälkeenkin runoja kartutettiin aina kevääseen 1944 saakka. Kaikkiaan runoja koottiin noin 850. (Kivimäki 2013: 196.)

⁹ Julkaistujen runojen muotokieleen on toimituskunnan esipuheen mukaan tehty joskus pitkällekin meneviä korjauksia, mutta toimittajat ovat pyrkineet säilyttämään runon ”hengen” (Vasama 1943).

Runo päättyy elegiaperinteen mukaisesti kukkakuvastoon, joka viittaa lohtua tuovaan ajatukseen elämän jatkuvuudesta.¹⁰ Runossa ei ole kristillisiä aineksia, mikä on merkille pantavaa, kun ottaa huomioon uskonnon ja nationalismiin tiiviin kytköksen sota-ajan uhrautumisen eetoksessa (ks. esim. Kemppainen 2006: 46; Tepora 2008: 108–110.) Pihlaja, joka runossa kukkii, on kuitenkin *Kalevalastakin* tuttu muinaissuomalaisen mytologian pyhä puu ja siten omiaan vahvistamaan runon kansallista viitekehystä. Kivimäki (2013: 205) on osuvasti puhunut henkilökohtaisten tunnesuhteiden kansallistamisesta tarkastellessaan *Täältä jostakin* -kokoelmaa.

Vuonna 1942 debytoineen Eila Kivikk’ahon ”Viestin tultua” -runo kuvaa samankaltaista tilannetta kuin ”Puhelinsanoman” jälkiosa, mutta runot eroavat toisistaan sekä ilmaisun että sisällön puolesta. Kivikk’aho kuuluu sotien aikana debytoineisiin naisrunoilijoihin, joiden runous edustaa Tuula Hökän (1991: 22) mukaan virallisesta patriotismista poikkeavaa linjaa. Kivikk’ahon runokieli on aukkoista ja monitulkintaista, eikä hänen runostaan käy ilmi, minkä viestin puhuja vastaanottaa ja missä. Kokoelman seuraava runo, ”Sankarihauta”-niminen elegia, jossa puhuja suree sankarivainajaa, antaa kuitenkin tulkintavihjeen:

Ei ole sanoja, ei ole rytmiä,
ei ole kyyneleitä.
Jokainen sana
 palasi sieluun ja itki.
Kuivia silmiä kärvensi kuvien liekki,
muinaisten, kalliiden näkyjen.

Ja rytmi, ainoa rytmi on suonissani.
Kyyneleet sykkivät suonissani,
 kirveltävät sydäntäni,
– kuulen sen raskaat, säännöttömät lyönnit.

Ei ole muita sanoja, muuta rytmiä,
vain yksi ainoa: suruni. (*Kootut runot*: 59.)

”Viestin tultua” -runossa kuvattu suru on henkilökohtaista ja saa myös metallyyrisiä ulottuvuuksia puhujan kokiessa, että suru vie häneltä sanat ja rytmin. Vaikeus itkeä ja löytää surulleen sanoja ja rytmiä heijastuu lisäksi runon ilmaisukieleen. Suru ei ole pelkästään mielen tai sielun asia vaan tuntuu ruumiissa sydämen säännöttöminä lyönteinä ja antaa rytmin myös itse runolle: runo on vapaarytmisen ja erottuu siten osastonsa muista runoista.

Puhuja on miltei shokkitilassa saatuaan viestin läheisen kuolemasta eikä kenties sen tähden pysty itkemään muuta kuin kuivin silmin. Herää kuitenkin kysymys, voisiko itkemisen vaikeus johtua runossa siitä, että puhuja kokee henkilökohtaisen menetyksen vuoksi itkemisen kielletyksi. Itkemiseen suhtauduttiin usein kielteisesti sota-ajan Suomessa nationalistisen tunnesäätelyn nimissä. Sankarivainajien omaisten piti edustaa kansallisia hyveitä, joihin kuului itsehillintä ja jotka erottivat suomalaiset hillittömänä ja eläimellisenä pidetystä vihollisesta. (Haverinen ja Pajari 2019: 322–322.) Kemppaisen väitöskirjassa on kaunokirjallisia esimerkkejä itkemisen paheksumisesta. Mika Waltarin talvisotaromaanissa

¹⁰ Elegian lajirepertuaarista ks. esim. Braden ja Fowler 2012: 398, Sacks 1985: 18–37.

Antero ei enää palaa (1940) kuvataan sankarivainajien siunaustilaisuutta, jossa ei näy ainoatakaan kyyneltä. Kun nuori nainen erehtyy nyyhkääsemään pitkään, katseet kääntyvät hänestä pois päin. Lempi Jääskeläisen romaanissa *Idästä saapuu myrsky* (1942) itkeminen kansakunnan kohtalon vuoksi sallitaan, mutta kun äidiltä kaatuu poika, hänen hysteeriseen suruunsa suhtaudutaan torjuvasti. (Kempainen 2006: 197, 206–208, 244.)¹¹

”Viestin tultua” edustaa omaäänisempää tapaa käsitellä sota-ajan menetyksiä kuin Korhosen ”Puhelinsanoma”. Korhosen elegiaperinnettä hyödyntävässä runossa poikansa menettäneen äidin hillitty suru on nationalistisen tunnehallinnon mukainen ja asettuu viime kädessä kansalliseen kehykseen. Kivikk’ahon runo on puolestaan luettavissa yksilöpsykologisena kuvauksena suru-uutisen aiheuttamasta järkytyksestä. Kivikk’ahon runoa voi myös lukea itserefleksiivisenä pohdintana tunteiden vaikutuksesta runokieleen irrallaan sodan ja sankarikuoleman kontekstista. Jälkimmäinen lukutapa korostaa runon itsenäisyyttä suhteessa ajan tunnehallintoon.

Aseveljien velvoittava muisto

Runot, joissa sankarikuolemaa käsitellään kotirintaman näkökulmasta, kuuluvat talvi- ja jatkosotarunouden vähemmistöön. Valtaosa talvi- ja jatkosotarunojen sankarivainajista on rintamalla kuolleita aseveljiä. Kivimäen (2013: 200) havainto *Täältä jostakin* -kokoelman kaatuneille aseveljille osoitetuista runoista pätee moniin muihinkin aseveljen kuolemaa käsitteleviin runoihin: ”Nämä muistokirjoitukset sisältävät usein ristiriitaisia tunteita: surua ja katkeruutta menetetyistä ystävästä ja toisaalta uhmakasta päättäväisyyttä säilyttää kaatuneen velvoittava muisto, joskus myös kostaa kuolema.” Kivimäen huomio ristiriitaisista tunteista on tunnehallinnon kannalta olennainen.¹² Valotan aseveljien kaatumisesta syntyvien ristiriitaisien tunteiden ilmaisua tarkastelemalla runoja ”Rynnäkön jälkeen” ja ”Näky” Jylhän *Kiirastuli*-kokoelmasta.

Huhtikuussa 1941 ilmestynyt *Kiirastuli* on ainoa talvi- tai jatkosotarunojen kokoelma, joka on päätynyt kirjallisuutemme kaanoniin. Jo ilmestymisaikanaan kokoelman erityislaatu huomattiin laajasti ja kokoelma sai kiittävän vastaanoton. *Kiirastuli* oli Jylhältä tietoinen vastareaktio isänmaallisia fraaseja viljeleviin talvisotakuvauksiin. Hän palveli talvisodassa komppaniapäällikkönä, ja kokoelman varhaisimmat runot, joihin ”Rynnäkön jälkeen” kuuluu, pohjautuvat hänen omiin rintamakokemuksiinsa. Myöhemmin syntyi runoja, jotka kirjallisten tai mytologisten alluusioidensa myötä muistuttavat enemmän tyyppillistä talvisotakirjallisuutta. (Niemi 1988: 72–74.)

¹¹ Itkemiseen liittyvä tunnesäätely tematisoituu kiinnostavasti myös Seljan kesälle 1940 päivätyssä ”Nuotio järven rannalla” -runossa (*Vielä minän elän*: 43–45), joka kuvaa talvisodan menetysten synnyttämää tarvetta itkeä.

¹² Ks. myös Winter (1995: 204), jonka mukaan ensimmäiseen maailmansotaan osallistuneiden runoilijoiden sotarunot ovat harvoin yksiselitteisen isänmaallisia tai suoraviivaisen pasifistisia.

”Rynnäkön jälkeen” -runossa ilmaisun saa voimakas yhteenkuuluvuus aseveljien kanssa samoin kuin tunnustus- ja tilityspakko (Valkama 1941: 266). Runo käsittelee rynnäkkökäskyn antaneen upseerin syyllisyyden tunnetta suurten miestappioiden vuoksi. Runon puhuja on johtanut miehensä ”tuleen ja kuolemaan” ja jäänyt ainoana eloon:

[— —]
 Viel’ äsken vieretyksin
 päin syöstiin, tulta päin;
 nyt yksin olen, yksin –
 te menneet, minä jäin.
 Nyt seison keskelläne
 kuin tuonen niittomies,
 mun jäätävä on tänne –
 vain huomiseen kenties. (Kiirastuli: 56.)

Pohtiessaan, voiko hän koskaan saada tekoaan anteeksi, puhuja kuulee ”kuin kuolleet äänen sais”. Seuraa 12 säkeen mittainen, lainausmerkein erotettu jakso, jossa kaatuneet toverit saavat äänen ja lohduttavat puhujaa. Kyse on retoriikan käsittein ilmaistuna niin sanotusta prosopopeiasta eli puhekuviosta, jossa eloton puhkeaa puhumaan. Kaatuneiden armeija on suosittu motiivi 1900-luvun maailmansotien välisessä eurooppalaisessa kirjallisuudessa, kuvataiteissa ja elokuvissa. Kuolleet varoittivat sodan mielettömyydestä ja velvoittivat eläviä. (Winter 1995: 15–22, 133–144; Tepora 2008: 123.) Jylhän runossa kaatuneet rintamatoverit antavat puhujalle anteeksi ja esittävät hänelle velvoittavan pyynnön: ”pois heitä tuntos soimat / ja työmme loppuun tee” (Kiirastuli: 57). Runo päättyy puhujan vannoessa jatkavansa taistelua henkeään säästämättä. Aseveljien muisto velvoittaa – sotaa on jatkettava heidän vuokseen:

Mua vaikka tuska raastaa,
 ei viha, katkeruus;
 mut tahtoni on jäädä,
 ja teille vannon sen:
 en henkeäni säästä,
 en vaaksaa väisty, en. (Kiirastuli: 57.)

Kaatuneiden armeija puhuttelee runon minää vielä *Kiirastulen* päätösrunossa ”Näky”, jossa eletään välirauhan aikaa. Puhuja ei ole päässyt rauhaan kipeiltä muistoiltaan, vaan kärsii unettomuudesta ja ahdistuksesta. Kun ensiryynnäköstä on kulunut tasan vuosi, puhujan eteen ilmestyy näky kaatuneiden armeijasta, joka on valmis jatkamaan taistelua puhujan johdolla. Puhuja ei tiedä mitä vastaisi kaatuneille: ”mun on niin raskas olla, / kuin pätsissä mä seisaisin tai viime tuomiolla”. Armeijan totisuus pakottaa hänet kuitenkin ottamaan vastaan vaaditun tehtävän, kun ”suvat uudet taisteluun taas kutsuu synnyinmaanne”. (Kiirastuli: 128.)

”Rynnäkön jälkeen”- ja ”Näky”-runoissa kaatuneiden armeijan motiivin avulla kunnioitetaan sankarivainajien muistoa ja haetaan sotatoimille hyväksyntää. Niiden pääpaino on kuitenkin puhujan syyllisyydentunteen ja sotatrauman käsittelyssä. Kaiken kaikkiaan *Kiirastuli* uudisti suomalaista sotarunoutta korostamalla yksilöpsykologisia tunteita ja ottamalla etäisyyttä ohjelmallisemmasta talvisotarunoudesta. Psykologinen ulottuvuus on Rainer Emigin (2012: 545) mukaan yksi modernin sotarunon keskeisistä piirteistä. Sotarunouden nykyaikaistu-

miseen 1900-luvun alkupuolella vaikutti vahvasti psykoanalyysin nousu, mikä näkyy esimerkiksi brittiläisen Wilfred Owenin ensimmäistä maailmansotaa kuvaavassa runoudessa.

Yksilöpsykologisen näkökulmansa vuoksi *Kiirastulella* vaikuttaa olleen terapeutista merkitystä talvisodan kokeneille lukijoille. Esimerkiksi *Asemies*-lehden arvostelussa painotetaan rintamamiesten mahdollisuutta samastua Jylhän runoihin: ”Jylhän runoissa löytää etulinjan aseveli itsensä, niissä hän käy läpi tuon myrskyajan elämän, jonka hän silloin niin elävästi tunsu ja jonka hän aina tulee muistamaan” (J.T-o 1941). Lehti-arvosteluista välittyy kuva, jonka mukaan *Kiirastuli* herätti vastakaikua aikalaislukijoissa. Jylhän vastareaktiolla isänmaallisiin fraaseihin oli siten vaikutusta: *Kiirastuli* ei kyseenalaistanut ajan tunnehallintoa mutta toi siihen uusia, aikaisempaa moniulotteisempia tunteita.

Sotaväsymys, sensuuri ja sodanvastaisuus

Runot, joissa sankarikuolema edustaa jotakin muuta kuin idealisoitua isänmaan puolesta uhrautumista, yleistyivät jatkosodan aikana. Kuten historian tutkijat ovat todenneet, uhrikuolema oli muuttunut arkisemmaksi, ja virallista retoriikkaakin jouduttiin sopeuttamaan uuden tilanteen mukaiseksi. Kun aikaisemmin oli korostettu uhrin vapaaehtoisuutta, uhrautumisesta tuli jatkosodan edetessä enemmänkin velvollisuus. Enää ei niinkään uhrauduttu Suur-Suomen vaan ennemminkin kotilieden ja suomalaisen elämänmuodon turvaamisen puolesta. (Ks. esim. Kivimäki ja Tepora 2012: 260–264; Kivimäki 2019: 293.)

Vuonna syntynyt 1921 Timo Töyrylä toi esikoiskokoelmallaan *Kenttäharmaa nuoruus* uuden äänen sotarunouteen, mikä näkyy jo siinä, että kokoelman runot poikkeavat vapaarytmisenä valtavirtaa edustavista sidottuun mittaan kirjoitetuista runoista. Töyrylän runot herättivät ilmestyessään huomiota. Varsinkin runoilijan omaan sukupolveen kuulleet lukijat kokivat kokoelman omakseen.¹³ Kokoelman sotarunot, kuten sotaväsymystä huokuva ”Meidän sotamme”, on riisuttu sodan ylevöittämisestä. Runo on kaukana ihanteellisesta sankariajattelusta. Sotilaat ovat väsyneitä, likaisia ja kylmissään. Vihollisten ja aseveljien kuolema on heille ainoa merkityksellinen asia:

Olemme maanneet jäisessä maassa
– samantekevää, kuinka monta tuntia.
Vain se merkitsee jotakin,
että satoja hyökkääjiä
on kaatunut piikkilankaesteittemme eteen,
ja muutamat veljistämme
ovat hengittäneet elämänsä pois
tänä varhaisena aamuna.
[— —]
(*Kenttäharmaa nuoruus*: 41.)

Töyrylän kokoelman myötäsukainen vastaanotto kertoo osaltaan, miten suhtautuminen sodan vaatimiin uhrauksiin muuttui vähitellen jatkosodan

¹³ Töyrylän kokoelman vastaanotosta ks. esim. Toiviainen 1982.

aikana. Joissakin tapauksessa virallisen retoriikan kyseenalaistaminen oli jopa niin voimakasta, että se johti sensuuriin. Unto Kupiaisen syksyllä 1942 kustantajalle tarjoama runokokoelma, joka pohjautui runoilijan vuosien 1941–42 rintamakokemuksiin, jäi julkaisematta sensuurin vuoksi (Niemi 1988: 113–114). Olavi Paavolainen sai tehtäväkseen kirjoittaa käsikirjoituksesta lausunnon. Hän mukaansa kokoelma uhkui ”synkintä sotaväsymystä ja morbidia kauhunkuvausta” (Paavolainen 1960: 279).

Osa sensuroidun kokoelman runoista julkaistiin vuonna 1944 ilmestyneessä *Vangittu laulu* -kokoelmassa ja pääosa vuonna 1955 nimikkeellä *Sotarunot*. *Sotarunot* antaa mahdollisuuden tarkastella, millaisia hyllytetyt runot olivat. Teoksen takakannen mukaan runot on julkaistu kokoelmassa ”eräitä aivan vähänlaisia muotosiloitteluja lukuunottamatta, alkuperäisessä asussaan”. Kupiaisen runoissa esiintyy samankaltaisia groteskeja aineksia kuin sotaveteraanien muistelukerronnassa (ks. Kivimäki 2008). Talvi- ja jatkosotarunoudessamme ne ovat sen sijaan harvinaisia. ”Helvetinkukkulalla”-runo kertoo sotilaista, jotka ovat jääneet tulen eristämään pesäkkeeseen useaksi päiväksi. Ruumiita on kaikkialla ja ilmassa ”leijaa kalman haju” (*Sotarunot*: 13). Ruumiit ovat enimmäkseen vihollisen ruumiita, mutta myös omat ruumiit ovat hautaamatta. Erityisen groteski on kuva ”lahon ryssänruumiin” saastuttamasta vedestä:¹⁴

On ruoka loppunut, voi vettä noutaa
vain hengen-kaupoin tilkan huuliin kuumiin
kranaattikuopasta, joss’ sormin soutaa
silvotut jätteet lahon ryssänruumiin.
– Myös moni meistäkin jo loppuun soti,
on hautaamatta ruumiit. [— —] ”Koti, koti!” (*Sotarunot*: 14.)

Säkeistön lopun repliikki ”[k]oti, koti!” esiintyy 7 säkeistön mittaisessa runossa 4 kertaa pienin muutoksin. Kyse on ”hullun miehen” huudosta, joka kuuluu läpi runon. *Koti*-sanana loppusointuparina esiintyy toistuvasti *soti*, mikä korostaa kodin ja sotimisen vastakkaisuutta. (*Sotarunot*: 13–15.) Runon lopussa ”[k]oti, koti” -huuto nimetään ”hullun kuolinhuudoksi”: ”Vain kesken väsymyksen, melskeen, veren / paikalla, jossa äsken joukot *soti*, / soi hullun kuolinhuuto: ”Koti, koti!” (*Sotarunot*: 15.)

Pelon ja tuskan synnyttämät huudot kaikuivat varmasti rintamalla, ja tiedetään, että monet sotilaat kärsivät mielenterveydellisistä ongelmista (ks. Kivimäki 2013). Kupiaisen runo on realismissaan harvinainen, sillä runoutemme sankarivainajat kuolevat yleensä rauhallisesti ja tyyneesti eikä heidän joukossaan ole ”hulluja”.

Kupiaisen tavoin ruotsinkieliset runoilijat Ole Thorvalds ja Thomas Warburton joutuivat kosketuksiin sensuurin kanssa. Molempien runous oli oppositiossa isänmaallista sotarunoutta vastaan. Thorvalds oli vapautettu sotapalveluksesta terveydellisistä syistä ja toimi sodan aikana toimittajana. Warburtonin tilanne oli sikäli erikoinen, että hän oli Iso-Britannian kansalainen ja jatkosodan aikana valvonnan alainen eikä saanut poistua Helsingistä ilman valtionpoliisin lupaa. (Wulff 1985: 73–74,

¹⁴ Kertomuksia puna-armeijalaisten saastuttamasta vedestä esiintyy myös Kivimäen tutkimassa muistelmataiteissa. Kivimäki tulkitsee veden saastumista vertauskuvallisesti. Kertomus ”tarjosi keinon kuvata huolta oman moraalisen minän tahrautumisesta rintaman raadollisessa maailmassa” (Kivimäki 2008: 147).

79–80.) Thorvaldsin ja Warburtonin sodanaikaisten kokoelmien pasifistisesta juonteesta huolimatta sensuuri kohteli käsikirjoituksia helläkätiemmin kuin Kupiaisen käsikirjoitusta. Sensuuriviranomaiset puuttuivat Torvaldsin *Ointagligt land* -kokoelman (1942) kohdalla yhteen epäsopiavana pitämäänsä sanavalintaan, mutta neuvotteluiden jälkeen runoilija sai säilyttää sanansa. Warburtonin esikoiskokoelmasta *Du, människa* (1942) sensuuri poisti käännöksen Bertolt Brechtin kuuluisasta sodanvastaisesta runosta ”Legende vom Toten Soldaten”, jossa sankarikuoleman kokenut sotilas kaivetaan ylös haudastaan sotilaallisen lääkärikomission todettua, että sotilas on kuollut ennenaikaisesti.¹⁵

Sekä Torvalds että Warburton käyttävät ruumisrunon lajia heroismin arvostelemiseen. Koska Warburton on Torvaldsia vielä piirun verran kriittisempi, keskityn Warburtonin ”Stupade talar” -sarjaan. Osasto, johon Warburtonin sarja sisältyy, asettuu jo nimellään ”Pro homine” (suomeksi ihmisen puolesta) oppositioon virallista *pro patria mori* -ajattelua vastaan.¹⁶ Tunnehallinnon näkökulmasta erityisesti sarjan IV runo on huomiota herättävä, sillä sen puhuja on teloitettu sotilaskarkuri. Sotilaskarkuruuden aihe oli kokoelman ilmestyessä 1942 poikkeuksellinen ja yleistyi vasta sotienjälkeisessä kirjallisuudessa, kuten Veijo Merellä (ks. Niemi 1988: 151). Warburtonin runo keskittyy sotilaan voimakkaaseen pelon tunteeseen, jota kuvataan toiston ja ruumiillisten kuvien avulla:

Rädd, jag var rädd, jag var rädd
dagen när anfallet började –
knäna var slaka,
tänderna skallrade, slog, och en väldig näve
tryckte min maggrop. (*Du, människa*: 14.)

Hyökkäyksen alkaessa pelkotila saa sotilaan pysymään paikallaan ja piiloutumaan kahdeksi päiväksi. Seurauksena on teloitus, jota kuvataan runossa sotilaan näkökulmasta. Jälleen pelkoa korostetaan hyödyntämällä toistoa: ”[— —] rädd, jag var rädd, och framför mej / gevärsgruppens sikten” (*Du, människa*: 14). *Rädd*-sanon toisto jatkuu vielä runon lopussa, jossa puhuja kiteyttää runon sanoman:

Rädd,
jag var rädd före anfallet,
rädd i min sandgrop,
nu är jag varken rädd
eller modig.

Det har ni tagit ifrån mej. (*Du, människa*: 15.)

Runossa pelko esitetään tunteena, joka ei ole sen vähempiarvoinen inhimillisestä näkökulmasta katsottuna kuin rohkeuskaan, johon pelko rinnastetaan lainatun säkeistön kolmannessa ja neljännessä säkeessä:

¹⁵ Brechtin runon käännös julkaistiin vuonna 1944 ruotsalaisessa kirjallisuuslehdessä *Bonniers Litterära Magasin* ja Warburtonin toisessa runokokoelmassa *Bröd av lera* (1945). Torvaldsin ja Warburtonin kokoelmien sensuurista ks. Wulff 1985: 79–80.

¹⁶ ”Pro patria mori” on peräisin Horatiuksen säkeestä ”Dulce et decorum est pro patria mori”, joka tarkoittaa suomeksi ”Suloinen ja kunnias on kuolema isänmaan puolesta”. Horatius siteeraa vuorostaan Tyrtaiosta, spartalaista elegiarunoilijaa. (Pitkäranta 2001: 600.)

kuoltuaan ihminen menettää sekä kyvyn olla peloissaan että rohkeaa. Runon kärki kohdistuu mimeettisellä tasolla vallanpitäjiin, joiden takana päätös sotilaskarkurin teloituksesta on. Kokonaistulkinnan tasolla runo puhuu kuitenkin yleisemmin sotien mielettömyydestä ja epäinhimillisyydestä.

Ottaen huomioon Warburtonin kokoelman sodanvastaisuuden on hämmästyttävää, ettei sensuuri puuttunut siihen muuten kuin Brechtin runon käännöksen osalta. Kun muistetaan Kupiaisen käsikirjoituksen kohtalo, herää kysymys, oliko sensuuri sallivampi ruotsinkielisen kuin suomenkielisen runouden suhteen. Tämän artikkelin puitteissa kysymykseen on mahdoton vastata, mutta ainakin voi todeta sen, että suomenruotsalaisten kirjallisten vaikuttajien piiriin kuului virallisen sotaliittikan vastustajia. Toisaalta suomenruotsalaisten joukossa oli myös kaikkein kiihkeimpien oikeistoisänmaallisten äänten edustajia, kuten runoilijat Bertel Gripenberg ja Örnulf Tigerstedt. (Ks. Niemi 1988: 104.) Gripenberg kritisoikin voimakkaasti Warburtonin kokoelmaa (Wulff 1985: 80–81).¹⁷

Warburtonin ja Torwaldsin lisäksi suomenruotsalainen runoilija Ralf Parland kirjoitti sodasta pasifistisesta näkökulmasta. Hän osallistui myös niin sanotun rauhanopposition *Selvät sanat* -julkaisun levitykseen vuonna 1944. (Wulff 1985: 73.)¹⁸ Suomenkielisen runouden tunnetuimmat sodanvastaista humanismia edustavat sota-ajan runokokoelmat ovat Katri Valan *Pesäpuu palaa* (1942) ja Kaarlo Sarkian *Kohtalon vaaka* (1943). Sodan oloissa pasifistinen runous ei saavuttanut kovinkaan suurta leviämistä eikä kriitikoiden arvostusta. (Niemi 1988: 104.)¹⁹ Sen leviämistä hankaloittivat sensuurin ja sota-ajan yleisen ilmapiirin lisäksi Kiilan keskeisten toimijoiden jatkosodan aikaiset vankilatuomiot. Kiilaan kuuluneen Arvo Turtiaisen *Palasin kotiin* oli ensimmäinen jatkosodan jälkikritiikkiä edustanut kokoelma, joka ilmestyi heti sodan päättyttyä 1944.²⁰ (Niemi 1988: 116.)

Sodanvastaisen runouden suosio kasvoi voimakkaasti vuoden 1944 jälkeen. Varsinkin Kiilan runoilijat sekä jo edellä mainitut nuoret ruotsinkieliset runoilijat – Parland, Torwalds ja Warburton – vastustivat runoissaan jyrkästi sotaa ja fasismia. (Niemi 1988: 117.)

Sota-ajan valtavirtaa edustava isänmaallinen runous vanheni nopeasti muuttuneessa tilanteessa. Sotavuosien tunnenormit eivät enää

¹⁷ Gripenberg piti erityisesti ”September”-runon ironista sävyä epäsovinnana (Wulff 1985: 80–81). Runossa kehoitetaan vanhempia huolehtimaan lastensa terveydestä, jotta lapsista kasvaisi hyväkuntoisia sotilaita ja sankarivainajia (*Du, människa*: 31–32).

¹⁸ Rauhanoppositio sai alkunsa sosialidemokraattien keskuudessa syksyllä 1942 ja sai vuodesta 1943 alkaen vahvan jalansijan Ruotsalaisessa Kansanpuolueessa. Kyseessä oli pääosin parlamentaarinen oppositio, joka vastusti jatkosodan ajan hallituspolitiikkaa ja kannatti ajatusta Suomen ja Neuvostoliiton välisestä erillisrauhasta. *Selvät sanat* -julkaisu lähetettiin ministereille, kansanedustajille ja muille vaikutusvaltaisille jäsenille. Osia siitä luettiin myös Englannin radiossa. (Ks. esim. Lindberg 2011.)

¹⁹ Niemen (1988: 104) mukaan Valan ja Sarkian kokoelmat olivat ainoat taiteellisesti merkittävät ajan sodanvastaista humanismia edustavista kokoelmista. Lähteenään hän on käyttänyt *Kiilan albumissa IV* ilmestynyttä Maija Savutien (1944: 62–63) vasemmistolaisesti sävytynyttä katsausta sota-ajan kirjallisuudesta.

²⁰ Useat kokoelman runoista on kirjoitettu jatkosodan alussa, jolloin Turtiainen oli ”maan alla”. Yksi kokoelman runoista, koominen ”Suurusuuntauskatilli” ilmestyi sanomalehtimiesten joulujulkaisussa, *Jousimiehessä*, jo sodan aikana. (Niemi 1988: 116.)

päteneet rauhanajan yhteiskunnassa, joten sodan jälkeen oli ryhdyttävä luomaan uutta tunnehallintoa ja sopeutumaan siihen. Helpointa tämä oli niille, jotka olivat jo sodan aikana kritisoineet sotaa ja sankariajattelua. Muutos ei kuitenkaan ollut Suomessa yhtä radikaali kuin monessa muussa sodan hävinneessä maassa, kuten Kivimäki ja Tepora (2009: 296) ovat todenneet: isänmaan puolesta uhrautumisen eetosta alettiin kyseenalaistaa laajamittaisemmin vasta 1960-luvulla. Nykyhetken perspektiivistä katsottuna kiivain kyseenalaistamisen vaihe jäi melko lyhyeksi. Uhriajattelu elää edelleen kansakuntamme muistissa. Esimerkkinä mainittakoon kaatuneiden muiston ja sotaveteraanien kunnioittaminen osana itsenäisyyspäivän kansallisia rituaaleja.

Lopuksi

Tutkimukseni keskeisiä lähtökohtia oli hämmennys, kun yritin sovittaa äitini perheen menetystä sankarikuolemaa ylistäviin runoihin. Artikkelini tavoitteenani olikin lisätä ymmärrystä runouden tehtävistä toisen maailmansodan ajan suomalaisessa tunnehallinnossa.

Suomalainen sotarunous edustaa paljolti vielä perinteistä, heroistista linjaa, ja valtaosa sankarivainajan motiivin sisältävistä runoista on isänmaallisen retoriikan mukaisia. Sankarivainajan motiivi on kuitenkin monipuolisessa käytössä talvi- ja jatkosotarunoudessa, ja siihen kytkeytyy laaja kirjo ristiriitaisia tunteita.

Aineistoni valossa näyttää siltä, ettei sota-ajan tunnehallinto ollut niin normatiivinen kuin olin etukäteen olettanut, vaan runous tarjosi väylän vaikeiden tunteiden, kuten syyllisyyden, ahdistuksen, pelon ja sotaväsymyksen käsittelylle. Sankarivainajan motiivia hyödynnettiin myös sankariajattelun kritiikkiin ja sodanvastaisten ajatusten esittämiseen. Kupiaisen ja Warburtonin sensuurin kohteeksi joutuneet kokoelmat tuovat näkyväksi tunnehallinnon olemassaolon ja muistuttavat siitä, että runoutta valvottiin. Vasemmistorunoilijoiden vankeustuomiot jatkosodan aikana johtivat puolestaan siihen, etteivät kaikkein kriittisimmät äänet päässeet juurikaan julki.

Perinteisen sotarunouden heroistisuus on modernissa sotarunoudessa korvautunut yksilöpsykologisella näkökulmalla. Muutos näkyy myös omassa aineistossani, jota olen analysoinut puhumalla toisaalta kansallisista ja toisaalta yksityisistä tunteista. Jaottelu on sikäli problemaattinen, että niin sanotut yksityiset tunteetkin ovat sosiaalisia ja kulttuurisia. Tämä näkyy esimerkiksi Kivikk'ahon "Viestin tultua"-runossa, jossa itkemisen vaikeus on mahdollista liittää sota-ajan tunnenormeihin. Yksityisiä tunteita ja kansallisia tunteita ei ole aina mahdollista erottaa toisistaan. Nationalistisessa retoriikassa yksityiset tunnesuhteet tyypillisesti kansallistetaan, kuten Korhosen "Puhelinsanoma"-runossa. Esimerkeissä Jylhän *Kiirastulesta* nähtiin taas, kuinka kaatuneiden aseveljien velvoittava muisto painaa enemmän kuin syyllisyyden taakka ja saa puhujan jatkamaan taistelua.

Nykynäkökulmasta katsottuna syntyy helposti vaikutelma, että esimerkkirunoissani esitetyt yksityiset tunteet olisivat aidompia kuin

isänmaallisuutta uhkuvien runojen kansalliset tunteet. Monet ajan runoista kirjoitettiin propagandistiseen tarkoitukseen, mutta olisi anakronistista ajatella, että voimakas isänmaanrakkaus ja siihen liittyvä uhrautumismentaliteetti olivat pelkkää juhlapuhetta, jonka taakse kätkeytyivät todelliset tunteet. Kollektiivisesti koettuina kriisiaikoina ihmisten me-henki vahvistuu (Tepora 2008: 105). Varsinkin talvisodan aikana ja jatkosodan alussa runot osaltaan loivat tätä henkeä. Isänmaallisuus-konnollinen uhriretoriikka, joka voi tuntua nykylukijasta vieraalta, saattoi tuoda merkitystä ja lohtua niille, jotka olivat menettäneet omaisensa sodassa (ks. Tepora 2008: 105).

Suuri osa talvi- ja jatkosodan ajan sankarikuolemaa käsittelevästä runoudesta on jäänyt unohduksiin. Runoihin tutustuminen kuitenkin kannattaa. Oman aikansa tunneikäntöinä ne avaavat meille vivahteikkaan näkymän kansallisen identiteettimme kannalta keskeisen ajanjakson tunnehallintoon.

LÄHTEET

Kaunokirjallisuus

- Jylhä, Yrjö 1972/1941: *Kiirastuli*. Delfiinikirjat. Helsinki: Otava.
- Kivikk'aho, Eila 1998: *Kootut runot. Runot ja lyriikan suomennoksia 1942–1998*. Kolmas, laajennettu painos. Helsinki, Porvoo & Juva: WSOY.
- Koskenniemi V.A. 1955: *Kootut teokset II*. Helsinki & Porvoo: WSOY.
- Kupiainen, Unto 1955: *Sotarunot*. Helsinki: Pellervo-Seura.
- Paavolainen, Olavi (toim.) 1943: *Täältä jostakin. Suomen kenttäarmeijan runoja*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Selja, Sirkka 1942: *Vielä minä elän*. Helsinki & Porvoo: WSOY.
- Töyrylä, Timo 1943: *Kenttäharmaa nuoruus*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Väänänen, Kalle (Korsukolportööri) 1942: *Runoruunalla ryssään päin*. Helsinki & Porvoo: WSOY.
- Warburton, Th. [Thomas] 1942: *Du, människa*. Helsingfors: Holger Schildts Förlag.

Muut lähteet

- Ahmed, Sara 2018/2004: *Tunteiden kulttuuripolitiikka*. Suomentanut Elina Halttunen-Riikonen. Tampere: niin & näin.
- Boddice, Rob 2018: *The History of Emotions*. Manchester: Manchester University Press.
- Braden, Gordon & Elizabeth Fowler 2012/1993: "Elegy." In Roland Green et al. (eds.), *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Fourth Edition. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 397–399.
- Emig, Rainer 2012: "Making War Poetry Contemporary." In Erik Martiny (ed.), *A Companion to Poetic Genre*. Malden, MA & Oxford: Wiley-Blackwell, 543–554.
- Fuss, Diana 2013: *Dying Modern: A Meditation on Elegy*. Durham & London: Duke University Press.
- Haverinen, Anna & Ilona Pajari 2019: "Kuoleman julkisuus ja yksityisyys." Teoksessa Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen ja Kirsi

- Kanerva (toim.), *Suomalaisen kuoleman historia*. Helsinki: Gaudeamus, 313–336.
- Hökkä, Tuula 1991: *Mullan kirjoitusta, auringon savua. Näkökulmia Eeva-Liisa Mannerin runouteen ja sen modernisuuteen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 553. Helsinki: SKS.
- J. T—o [nimimerkki] 1941: ”Kirjallisuutta.” [Arvostelu Yrjö Jylhän *Kiirastulesta*, Unto Kupiaisen *Kalvan laulusta* ja Unto Seppäsen *Synnin miilusta*.] *Asemies* 3/1941, 32.
- Kempainen, Ilona 2006: *Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Bibliotheca Historica 102. Helsinki: SKS.
- Kivimäki, Ville 2008: ”Rintamaväkivalta ja makaaberi ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan.” Teoksessa Sari Näre ja Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. 2. painos. Helsinki: Johnny Kniga, 135–179.
- Kivimäki, Ville 2013: *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista*. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville 2019: ”Sankariuhri ja kansakunta – suomalaiset sotakuolemat 1939–1945.” Teoksessa Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen ja Kirsi Kanerva (toim.), *Suomalaisen kuoleman historia*. Helsinki: Gaudeamus, 277–312.
- Kivimäki, Ville & Tuomas Tepora 2009: ”War of Hearts: Love and Collective Attachment as Integrating Factors in Finland During World War II.” *Journal of Social History*, Winter 2009 43(2), 285–305, <https://doi.org/10.1353/jsh.0.0273> (9.5.2019)
- Kivimäki, Ville & Tuomas Tepora 2012: ”Meaningless Death or Regenerating Sacrifice? Violence and Social Cohesion in Wartime Finland.” In Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki (eds.), *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations. History of Warfare*, vol. 69. Leiden: Brill, 233–275.
- Larni, Matti 1944: ”Esittelyksi.” Teoksessa Matti Larni (toim.), *Laulun miekka. Runoja*. Helsinki: Suomen Kirja.
- Lassila, Pertti 1999: ”Kirjallisuus sodassa ja kulttuuritaistelussa.” Teoksessa Pertti Lassila et al. (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 724:3. Helsinki: SKS, 8–38.
- Lindberg, Johan 2011: ”Fredsoptionen.” Teoksessa *Uppslagsverket Finland*. Helsingfors: Svenska folkskolans vänner rf, <https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-Fredsoptionen> (6.8.2019)
- Niemi, Juhani 1988: *Viime sotien kirjat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 475. Helsinki: SKS.
- Paavolainen, Olavi 1960/1946: *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. Toinen painos. Helsinki: Otava.
- Pakkasvirta, Jussi 2004: ”Kuvittele kansakunta.” Teoksessa Jussi Pakkasvirta ja Pasi Saukkonen (toim.), *Nationalismit*. Helsinki: WSOY, 70–89.
- Pakkasvirta, Jussi & Pasi Saukkonen 2004: ”Johdanto.” Teoksessa Jussi Pakkasvirta ja Pasi Saukkonen (toim.), *Nationalismit*. Helsinki: WSOY, 8–11.
- Pitkäranta, Reijo 2001: *Suomi-latina-suomi-sanakirja*. Helsinki: WSOY.

- Reddy, William M. 2001: *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenwein, Barbara H. 2006: *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Sacks, Peter M. 1985: *The English Elegy: Studies in the Genre from Spenser to Yeats*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press.
- Salmi, Tuula 1986: *Kansakunnan lesket. Raportti suomalaisista naisista, jotka menettivät miehensä toisen maailmansodan vuoksi*. Helsinki: Tammi.
- Savutie, Maija 1944: "Kirjallisuus sodan koeputkessa." Teoksessa Arvo Turtiainen, Maija Savutie, Raoul Palmgren ja Jarno Pennanen (toim.), *Kirjailijaryhmä Kiilan albumi IV 1944*. Helsinki: Kansankulttuuri Oy, 55–67.
- Scheer, Monique 2012: "Are Emotions a Kind of Practice (And is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion." *History and Theory* 51, 193–220.
- Tepora, Tuomas 2007: "Poikien sota. Toisen maailmansodan aikaiset poikien sotakirjat siirtymän kuvauksena." *Historiallinen Aikakauskirja* 105 (3), 287–301, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1378107> (19.8.2019)
- Tepora, Tuomas 2008: "'Elävät vainajat' – kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina." Teoksessa Sari Näre ja Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. 2. painos. Helsinki: Johnny Kniga, 103–132.
- Toiviainen, Mauri 1982: "Kenttäharmaa nuoruus." *Päijät-Häme* 19.3.1982.
- Valkama, Leevi 1941: "Kirjallisuutta." [Arvostelu Yrjö Jylhän *Kiirastulesta*.] *Valvoja-Aika* 5–7, 265–267.
- Vasama, Yrjö, Olavi Paavolainen & Matti Kurjensaari 1943: "Esipuhe." Teoksessa Olavi Paavolainen (toim.), *Täältä jostakin. Suomen kenttäarmeijan runoja*. WSOY: Porvoo & Helsinki.
- Winter, Jay 1995: *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wulff, Bettina 1985: "Det medmänskliga perspektivet. Ole Torvalds, Thomas Warburton, Ralf Parland och kriget." Teoksessa Ben Hellman (toim.), *Dikt i krig. Fem studier i finlandssvensk lyrik 1939–1945*. Meddelanden från avdelningen för svensk litteratur Nordica, Helsingfors universitet 5. Helsingfors: Yliopistopaino, 73–82.

Kirjoittaja

Anna Hollsten, dosentti, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto.
anna.hollsten@helsinki.fi